

7. В Минюсте рассказали, почему ежегодно бюджет теряет 150 млрд. грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.segodnya.ua/economics/enews](http://www.segodnya.ua/economics/enews)

8. Радіонов Ю. Д. Результативність бюджетних програм як основа динамічного розвитку України / Ю. Д. Радіонов // Економіка України. – 2013. – № 7. – С. 21-33, № 12. – С. 76-87.

9. Украина займет \$182 млн. ради выполнения бюджета [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.segodnya.ua/economics/enews](http://www.segodnya.ua/economics/enews)

10. Диха М. В. Принципові підходи до визначення стратегії соціально-економічного розвитку держави / М.В. Диха // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 29-37.

11. Гесць В.М. Яке майбутнє у соціальної держави? / В. М. Гесць // Економіка України. – 2013. – № 7. – С. 4-20.

УДК 338.246.87: 338.121

*М.П. Денисенко*

*доктор економічних наук, професор,  
професор кафедри економіки підприємства,  
Київський національний університет технологій та дизайну*

*С.В. Бреус*

*кандидат економічних наук, доцент,  
доцент кафедри економіки підприємства,  
Київський національний університет технологій та дизайну*

## **Економічна безпека держави та деструктивний вплив на неї тіньової економіки**

*Стаття присвячена питанням необхідності посилення ролі держави в процесі забезпечення її економічної безпеки. Особливу увагу приділено формуванню комплексу заходів протидії «мінізації» економіки як фактора, що справляє деструктивний вплив на економічну безпеку держави.*

**Ключові слова:** національна безпека, економічна безпека держави, тіньова економіка, нелегальна економіка, «чорний» ринок.

*М.П. Денисенко*

*доктор экономических наук, профессор,  
профессор кафедры экономики предприятия,  
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

*С.В. Бреус*

*кандидат экономических наук, доцент,  
доцент кафедры экономики предприятия,  
Киевский национальный университет технологий и дизайна*

## **Экономическая безопасность государства и деструктивное влияние на нее теневой экономики**

*Статья посвящена вопросам необходимости усиления роли государства в процессе обеспечения его экономической безопасности. Особое внимание уделено формированию комплекса мер противодействия «тенезации» экономики как фактора,*

*оказывающего деструктивное влияние на экономическую безопасность государства.*

**Ключевые слова:** национальная безопасность, экономическая безопасность государства, теневая экономика, нелегальная экономика, «черный» рынок.

**M.P. Denysenko**

*Doctor of Economic Sciences,  
Professor, Professor of Enterprise Economics Department  
Kyiv National University of Technologies and Design*

**S.V. Breus**

*PhD in Economics, Associate Professor,  
Associate Professor of Enterprise Economics Department  
Kyiv National University of Technologies and Design*

## **The state economic security and the destructive influence of the shadow economy on it**

*The article examines the matters related to the necessity of the state role strengthening in the ensuring of economic security. A particular attention is given to the formation of a complex of measures of the «shadow» economy as a factor that gives a destructive influence on economic security combating.*

**Keywords:** national security, state economic security, shadow economy, illegal economy, the “black” market.

### ***Постановка проблеми***

Поняття економічної безпеки має тісний зв'язок із поняттям національної безпеки. Наявність тіньової економіки є однією з найбільш істотних перешкод економічному зростанню країни та загрозою економічній безпеці держави. Найважливішим принципом формування в Україні цивілізованих ринкових відносин є досягнення економічної безпеки держави, оскільки загроза економічній безпеці – це загроза економічному суверенітету [1]. Критичність нинішньої економічної ситуації полягає в тому, що або руйнівні процеси стануть незворотними і призведуть до втрати державності або, в кращому разі, забезпечать Україні роль другорядної держави і сировинного придатка високорозвинених країн, або все ж таки вдасться зупинити негативні процеси, домогтися економічного зростання і гідного місця у світі [2]. У цьому контексті розширення обсягів тіньової економіки справляє деструктивний вплив на забезпечення економічної безпеки держави і національної безпеки в цілому. Однією з головних загроз, які несе в собі тіньова економіка національній безпеці, можна вважати блокування створення ефективних механізмів управління соціально-економічним розвитком [3].

### ***Аналіз останніх досліджень і публікацій***

Проблемам забезпечення економічної безпеки держави та питанням тіньової економіки присвячена велика кількість публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних авторів: В. Алькема [4], З. Варналій [5], М. Гетьманчук [6], Б. Губський [7], Я. Жаліло [8], К. Кальмук [1], О. Користін [2; 9], В. Лойко [10], І. Мігус [11], В. Мунтіян [12], М. Статкевич [3], А. Сухоруков [13], Ю. Уманців [14], М. Нордвік [15], F. Schneider [16] та інші.

### ***Не вирішені раніше частини загальної проблеми***

Попри велику кількість публікацій за цією тематикою в науковій літературі не

знайшли комплексного висвітлення питання, пов'язані з необхідністю посилення ролі держави задля підвищення рівня її економічної безпеки у формуванні комплексу заходів протидії «тінізації» економіки.

### **Формування цілей статті**

Метою статті є формування комплексу заходів, що передбачають посилення ролі держави задля підвищення рівня її економічної безпеки та протидії «тінізації» економіки.

### **Вклад основного матеріалу дослідження**

У державах сучасного світу національна безпека стала невід'ємним атрибутом, своєрідним категоричним імперативом їх зовнішньої, внутрішньої та військової політики [6]. Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» [17] національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [18].

Однією із загроз національній безпеці в економічній сфері відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» [17] є «тінізація» національної економіки. Національна безпека – це система оптимізації взаємовідносин між усвідомленими загрозами та ресурсами, що має суспільство для протидії цим загрозам. Загрози для суспільства є завжди, а рівень захищеності від них ніколи не буває максимальним. Тому національна безпека є динамічним засобом досягнення і підтримки балансу між реальними та потенційними загрозами, з одного боку, та здатністю суб'єкта протидіяти їм, з іншого [6].

Головною складовою національної безпеки є економічна безпека. Згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України, затвердженою наказом Міністерства економіки України (нині – Міністерство економічного розвитку і торгівлі України) №60 від 2 березня 2007 р. [18] економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави. Складовими економічної безпеки є: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека.

Загрозами економічній безпеці України слід вважати явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію національних еконо-

мічних інтересів і створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи [9].

Економічна оцінка наслідків загроз безпеці в будь-яких сферах, як правило, забезпечує універсальний підхід, даючи можливість кількісно оцінити збиток і на цій основі визначити систему пріоритетів [14]. Головні зусилля повинні бути спрямовані не на спроби найбільш точного обрахування обсягів тіньової економіки, а на усунення причин і умов надзвичайного її поширення, оскільки держава підійшла до межі, за якою при подальшій загальній «тінізації» економіки може втратити важелі реального впливу на ситуацію [19].

Тіньова економіка – незареєстрована в установленому порядку економічна діяльність суб'єкта господарювання, яка характеризується мінімізацією витрат на виробництво товарів, виконання робіт і надання послуг, ухиленням від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), статистичного анкетування та подання статистичної звітності, наслідком якого є порушення законодавчо встановлених норм (рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови і безпека праці тощо) [20]. Вона є укладом економічних відносин, що охоплює невраховані, нерегламентовані й незаконні види господарської діяльності. Цей сектор економіки в різних країнах називається по-різному: у Франції – «підземна», «неформальна» економіка; в Італії – «таємна», «підводна»; в Англії – «неофіційна», «підпільна», «схована»; у Німеччині – «стіньова» [21].

За сферою діяльності до тіньової економіки різні автори відносять різні види діяльності. Одні вважають, що тіньова економіка охоплює насамперед кримінальну діяльність; інші зазначають, що тіньова економіка як особливий сектор утворюється тими, хто ухиляється від сплати податків. У Німеччині до тіньової економіки спочатку зараховували лише фінансові таємні угоди [21]. В ООН фахівці, що займаються національними рахунками, тіньову економіку поділяють на три види діяльності: приховану (або тіньову), неформальну (або неофіційну) і нелегальну. Прихована діяльність характеризує дозволена законом працю, що офіційно не оголошується або її результати занижуються з метою відсторонення від сплати податків. Неформальна діє на законній підставі й націлена на виробництво товарів і послуг для задоволення власних потреб домашніх господарств (наприклад, власними силами індивідуальне будівництво). Нелегальна – це діяльність, що здійснюється найманими робітниками без юридичного оформлення договору [21].

Найбільш точно сутність і природу виникнення нелегальної економіки встановив провідний перуанський економіст Ернандо де Сото, який сформулював такі принципові положення [21]:

1. Нелегальна економіка – це стихійна реакція народу на неспроможність держави задовольняти основні потреби зuboжілих мас.
2. «Чорний» ринок – це реакція мас на систему, що традиційно ставить їх у положення жертв своєрідного правового та економічного апартеїду.
3. Залучені в тіньову діяльність живуть більш благополучно, коли порушують закон, порівняно з тими, що поважають його.
4. Особистості самі по собі не є «тінями», тіньовими є їхні дії й діяльність.

Згідно з Методичними рекомендаціями розрахунку рівня тіньової економіки [20] причинами утворення тіньової економіки є: обліково-статистичні та економічні. Для інтегральної оцінки рівня тіньової економіки в Україні застосовуються методи, усереднене значення результатів яких представляє характеристику стану і тенденцій розвитку тіньової економіки [20]. Розвиток неконтрольованої

державою економічної діяльності сам по собі є індикатором існування в державі певних деструктивних тенденцій [3].

До основних причин зростання тіньової економіки в Україні експерти відносять такі [19]: високі податки і нерівномірність їх розподілу; невиправдане звільнення значної частини суб'єктів господарювання від оподаткування; недостатня прозорість податкового законодавства та постійне внесення змін до нього; повільні та непрозорі приватизаційні процеси; корумпованість значної частини структур влади і особливо податкової адміністрації; втручання влади у діяльність суб'єктів господарювання; соціально-економічна криза в країні, непослідовність економічних і соціальних реформ; неврегульованість багатьох сторін суспільно-економічних і соціальних реформ; відсутність стабільного законодавства, яке регламентує економічну діяльність; серйозні прогалини в чинному законодавстві; відсутність упевненості в гарантуванні захисту правохоронними органами, що підштовхує навіть законослухняних підприємців до злочинних угруповань з наступним укладанням «довгострокової угоди», яка стає звичайним інструментом здійснення платежів і усунення конкурентів.

Україна стала європейським лідером за обсягом тіньової економіки, випередивши весь Євросоюз [22]. За оцінками Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), поширення тіньової економіки поряд із макроекономічною розбалансованістю визнано основними глобальними ризиками протягом найближчих десяти років на фоні обмеженості ресурсів [15]. У європейських країнах, що були досліджені Фрідріхом Шнайдером, спостерігається зменшення рівня тіньової економіки протягом 2011-2013 років (таблиця) [16]. Хоча багато хто з експертів небезпідставно стверджує, що тіньова економіка нашої країни дорівнює приблизно половині ВВП [15]. Згідно з експертними висновками Міністерства економічного розвитку і торгівлі України рівень тіньової економіки в країні становить майже 40% [23]. Рівень тіньової економіки у 2012 р. за методом «витрати населення – роздрібний товарооборот» становив 45% офіційного ВВП [23].

*Таблиця*

**Рівень тіньової економіки у європейських країнах, у відсотках ВВП**

Країни	Рівень тіньової економіки, % ВВП		
	2011 рік	2012 рік	2013 рік
1	2	3	4
ЄС-27			
Болгарія	32,3	31,9	31,2
Румунія	29,6	29,1	28,4
Литва	29,0	28,5	28,0
Естонія	28,6	28,2	27,6
Латвія	26,5	26,1	25,5
Кіпр	26,0	25,6	25,2
Мальта	25,8	25,3	24,3
Польща	25,0	24,4	23,8
Греція	24,3	24,0	23,6
Словенія	24,1	23,6	23,1
Угорщина	22,8	22,5	22,1
Італія	21,2	21,6	21,1
Португалія	19,4	19,4	19,0

Продовження табл.

1	2	3	4
Іспанія	19,2	19,2	18,6
Бельгія	17,1	16,8	16,4
Чехія	16,4	16,0	15,5
Словаччина	16,0	15,5	15,0
Швеція	14,7	14,3	13,9
Данія	13,8	13,4	13,0
Фінляндія	13,7	13,3	13,0
Німеччина	13,7	13,3	13,0
Ірландія	12,8	12,7	12,2
Франція	11,0	10,8	9,9
Велика Британія	10,5	10,1	9,7
Нідерланди	9,8	9,5	9,1
Люксембург	8,2	8,2	8,0
Австрія	7,9	7,6	7,5
Середній рівень тіньової економіки по ЄС-27	19,2	18,9	18,4
Країни, що не входять до ЄС-27			
Хорватія	29,5	29,0	28,4
Туреччина	27,7	27,2	26,5
Норвегія	14,8	14,2	13,6
Швейцарія	7,8	7,6	7,1
Середній рівень тіньової економіки по країнах, що не входять до ЄС-27	19,9	19,5	18,9
Середній рівень тіньової економіки по 31 європейській країні	19,3	19,0	18,5

Джерело: [16]

### **Висновки**

Можна констатувати, що в Україні необхідно посилювати роль держави задля підвищення рівня її економічної безпеки у формуванні комплексу заходів протидії «тінізації» економіки. Зазначене, урахувавши євростратегічні пріоритети України, сприяло б нівелюванню негативного впливу тіньової економіки на економічний розвиток держави і зумовлювало економічне зростання.

### **Література**

1. Кальмук О. Механізми забезпечення економічної безпеки України / О. Кальмук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT\\_ID=81077](http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=81077)

2. Користін О. Є. Економічна безпека. Роль економічної безпеки в системі національної безпеки / О. Є. Користін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://pidruchniki.ws/13761025/ekonomika/rol\\_ekonomichnoyi\\_bezpeki\\_sistemi\\_natsionalnoyi\\_bezpeki](http://pidruchniki.ws/13761025/ekonomika/rol_ekonomichnoyi_bezpeki_sistemi_natsionalnoyi_bezpeki)

3. Статкевич М. Тіньова економіка і національна безпека – загрози і способи захисту / М. Статкевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dialogs.org.ua/ru/project/page7924.html>

4. Алькема В. Г. Управління економічною безпекою транспортного підприємства / В. Г. Алькема // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2012. – Випуск 3 (59). Серія «Економіка». – С. 3–10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.nuwm.rv.ua/methods/asp/vd1/Ve591.pdf>

5. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : моногр. / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К. : Знання України, 2011. – 299 с.
6. Гетьманчук М. П. Політологія. Розділ 16. Національна безпека України / М. П. Гетьманчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://pidruchniki.ws/10310208/politologiya/natsionalna\\_bezpeka\\_ukrayini](http://pidruchniki.ws/10310208/politologiya/natsionalna_bezpeka_ukrayini)
7. Губський Б. В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : моногр. / Б. В. Губський. – К. : Укрархбудінформ, 2001. – 122 с.
8. Жаліло Я. А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку / Я. А. Жаліло // Стратегічна панорама. – 2004. – № 3. – С. 97–104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=epol2&issue=2004\\_3](http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=epol2&issue=2004_3)
9. Користін О. Є. Економічна безпека. Національні економічні інтереси та загрози економічній безпеці України / О. Є. Користін [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://pidruchniki.ws/15290527/ekonomika/natsionalni\\_ekonomichni\\_interesi\\_zagrozi\\_ekonomichniy\\_bezpeki\\_ukrayini](http://pidruchniki.ws/15290527/ekonomika/natsionalni_ekonomichni_interesi_zagrozi_ekonomichniy_bezpeki_ukrayini)
10. Лойко В. В. Основні напрями моніторингу реалізації державного регулювання економічної безпеки на регіональному рівні / В. В. Лойко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2013. – № 2 (22). – С. 69-72. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis\\_nbuv/cgiirbis\\_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE\\_FILE\\_DOWNLOAD=1&Image\\_file\\_name=PDF/vbumb\\_2013\\_2\\_13.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vbumb_2013_2_13.pdf)
11. Мігус І. П. Методичний підхід до оцінки впливу загроз на економічну безпеку емісійної діяльності акціонерного товариства / І. П. Мігус // Фінансовий простір. – 2013. – № 3 (11). – С. 104-107. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://fp.cibs.ck.ua/files/1303/13mirmpd.pdf>
12. Мунтян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтян. – К. : КВІЦ, 1999. – 462 с.
13. Сухоруков А. Економічна безпека України в умовах сучасних геоекономічних змін / А. Сухоруков // Стратегічна панорама. – К., 2007. – № 2. – С. 30-44.
14. Уманців Ю. М. Механізм економічної політики. Об'єкти і предмет економічної безпеки / Ю. М. Уманців [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://pidruchniki.ws/18210712/ekonomika/obyekti\\_predmet\\_ekonomichnoyi\\_bezpeki](http://pidruchniki.ws/18210712/ekonomika/obyekti_predmet_ekonomichnoyi_bezpeki)
15. Нордвік М. Тіньова економіка і ми / М. Нордвік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://real-economy.com.ua/publication/22/31782.html>
16. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2013: A Further Decline [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.econ.jku.at/members/schneider/files/publications/2013/shadecurope31\\_jan2013.pdf](http://www.econ.jku.at/members/schneider/files/publications/2013/shadecurope31_jan2013.pdf)
17. Закон України «Про основи національної безпеки України» // Відомості Верховної Ради України, 2003. – № 39, с. 351 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
18. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України / Наказ Міністерства економіки України від 2 березня 2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art\\_id=98200&cat\\_id=32854](http://me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98200&cat_id=32854)
19. Тіньова економіка – основне підґрунтя економічної злочинності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/pidruchnuku/kruminologiu/458-nevmersh/7571-3-----.html>
20. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки / Наказ Міністерства економіки України від 18 лютого 2009 р. № 123 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://me.kmu.gov.ua/file/link/135879/file/Metod\\_TinEk.doc](http://me.kmu.gov.ua/file/link/135879/file/Metod_TinEk.doc)
21. Тіньова економіка, структура й природа її виникнення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://pidruchniki.com/15800119/ekonomika/tinova\\_ekonomika\\_struktura\\_prigoda\\_viniknennya](http://pidruchniki.com/15800119/ekonomika/tinova_ekonomika_struktura_prigoda_viniknennya)
22. Україна стала європейським лідером за обсягом тіньової економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.newsru.ua/finance/23nov2012/tenn\\_2.html](http://www.newsru.ua/finance/23nov2012/tenn_2.html)
23. У Мінекономіки визначили, що тіньова економіка в Україні становить близько 40% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.newsru.ua/finance/28may2013/ten\\_f.html](http://www.newsru.ua/finance/28may2013/ten_f.html)